

ญาณวิทยาของพุทธปรัชญา

ญาณวิทยา มีความสำคัญแค่ไหนในวิชาปรัชญานั้น ค่อนข้างจะตอบไต่ยาก ทั้งนี้ เพราะปรัชญาแต่ละสาขามีทฤษฎะแตกต่างกันไป เจ โคนัล บัตเลอร์¹ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า (1) จิตนิยม (Realism) มีความเห็นว่า ปัญหานี้มีความสำคัญมากที่สุด การแก้ปัญหาเกี่ยวกับญาณวิทยาย่อมหมายถึงการแก้ปัญหาทั้งหมดของปรัชญา ทั้งนี้เพราะการแสดงลักษณะของความรู้ก็คือการแสดงการมีอยู่ของความจริงนั่นเอง (2) สัจนิยม (Realism) เห็นว่า ญาณวิทยามีความสำคัญแค่เพียงเป็นปัญหาหนึ่งในปรัชญาเท่านั้น มิได้มีความหมายอย่างใดต่อเมตาฟิสิกส์ดังเช่นจิตนิยมเข้าใจ ทฤษฎีสัจจะนั้นไม่จำเป็นต้องมีญาณวิทยาเป็นไม่ว่าอันก็สามารถยืนยันหักโค้วด้วยตัวเอง, (3) ปฏิบัตินิยม (Pragmatism) โดยเฉพาะกลุ่มนักทดลอง (Experimentalists) เห็นว่าเป็นการเสียเวลาเปล่าที่จะมาสนใจเกี่ยวกับปัญหานี้ นักปรัชญาได้ถกเถียงกันมานาน แต่ก็ไม่อาจจะตกลงกันได้ เพราะฉะนั้นแทนที่จะเสียเวลาค้นหาว่าเรารู้ความจริงอย่างไร ควรจะหันมาทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งว่าคำสั่งคมทางปฏิบัติที่จะช่วยให้โลกมนุษย์ดีขึ้นเป็นอย่างไร จะเป็นการดีกว่า, (4) อัจฉิภาวนิยม (Existentialism) เห็นว่า ญาณวิทยาเป็นปัญหาสำคัญ เพราะการมีอยู่ของสัจจะนั้นมีความเกี่ยวข้องกับญาณวิทยา แต่ก็ไม่เท่ากันกับปัญหาว่าเกี่ยวกับชาติแท้ของมนุษย์ และการคืนกลับสู่ชาติแท้ของตนเอง, (5) ภาษาวิเคราะห์ (language analysis) มีความเห็นว่า ญาณวิทยามีความสำคัญเกี่ยวกับการยืนยันคำพูดเกี่ยวกับความ-

¹ J. Donald Butler, Four Philosophies and Their Practice in Education and Religion, p. 26-27.

จริง (matters of facts) ถ้าหากได้ทำให้มีโครงสร้างทางตรรกวิทยาอย่างเคร่งครัด ญาณวิทยาจะช่วยให้เกิดความเข้าใจทางตรรกวิทยาเกี่ยวกับคำพูด ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับความจริงก็ได้

4.1 ปัญหาและขอบข่ายของญาณวิทยา

ญาณวิทยาเป็นเรื่องเกี่ยวกับความรู้ เราอาจจะสรุปปัญหาและขอบข่ายไว้ในที่นี้เป็น 3 ประเด็น คือ (1) ปัญหาเกี่ยวกับความรู้อันดีจะมีทางรู้ได้หรือไม่, (2) เครื่องมือที่จะไ้รับความรู้มีทางใดบ้าง, (3) ความรู้ทางประสาทสัมผัสจะอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับโลกได้อย่างไร เพื่อความแจ่มแจ้ง จะขอพิจารณาประเด็นเหล่านี้ต่อไปโดยลำดับ

ก. ความรู้ที่เรารับรู้สามัญเป็นความรู้ที่ไ้รับทางประสาทสัมผัส ประจักษ์นิยมยืนยันว่า ความจริงจำกัดอยู่เพียงแคประสาทสัมผัสเท่านั้น สิ่งใดมีอยู่เราต้องรูมันได้ทางประสาทสัมผัส ส่วนเหตุผลนิยมก็อ้างว่า ยังมีความจริงที่อยู่นอกขอบเขตประสาทสัมผัสอีก และจะรู้ได้โดยอาศัยเหตุผล ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการขัดแย้งกันในการอธิบายความจริงก็คือ ขอบข่ายของความรู้ของมนุษย์ว่าจะสามารถหรือไม่สามารถรู้ความจริง ทฤษฎีที่เกิดขึ้นเพื่อตอบปัญหานี้มี 3 ทฤษฎี คือ

(1) อไญยนิยม (Agnosticism) ทฤษฎีนี้มีความเห็นว่ามีความจริงอยู่นอกขอบข่ายของประสาทสัมผัส เป็นสิ่งอสัมพัทธ์ (The Absolute) แต่ความรู้ของมนุษย์เป็นสิ่งที่สัมพัทธ์ (relative) คือต้องเนื่องด้วยผู้รู้และสิ่งถูกรู้ เพราะฉะนั้นความจริงนี้จึงไม่อาจรู้ได้

(2) วิมตินิยม (Skepticism) จำกัดความรู้ลงเพียงแคประสาทสัมผัส ความรู้ที่ถัดจากนี้ไปล้วนเป็นมายาสิ้น ส่วนนักวิมตินิยมจะแขวนปัญหาเกี่ยวกับความจริงไว้โดยไม่ตัดสินแต่ประการใด เจ โคนัลด์ บัตเลอร์ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า "วิมตินิยมนี้ไม่ปฏิเสธความรู้และ ไม่ยืนยันความรู้ วิมตินิยมเป็นเพียงท่าที่สงสัยอย่างจริงจังใจว่า ความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า "สัจจะ" นั้น จะมีทางเป็นไปได้หรือไม่ วิมตินิยมเป็นชาตที่มีอยู่ในปรัชญา

ทุกสาขา อย่างน้อยก็ในขั้นต้นของพัฒนาการของนักคิด ทฤษฎีความรู้ที่สมบูรณ์จะเกิดขึ้นได้ โดยไม่มีการไต่สวนความสมบูรณ์ของการรู้ประสบการณ์นั้น ยังมองไม่เห็นทางว่าจะเกิดขึ้นได้อย่างไร" ¹

(3) ทฤษฎียืนยันความรู้ ทฤษฎีนี้เราไม่มีศัพท์เฉพาะ เพราะมีลักษณะสามัญทั่วไป เจ โคนัลด์ บัตเลอร์ กล่าวว่า นักคิดส่วนมากเมื่อเผชิญปัญหาที่หาคำตอบซึ่งเขาคิดว่าสมบูรณ์ และเรียกว่าเป็นความรู้ นักคิดกลุ่มนี้จึงถือว่าความรู้เกี่ยวกับความจริงนั้นมีทางเป็นไปได้ แม้จะไม่มีชื่อเรียก แต่ักพอจะบรรยายได้ด้วยคำว่า "การยืนยันความรู้" (the affirmation of Knowledge) ²

ข. ความรู้ที่มนุษย์ได้รับเป็นสามัญเป็นความรู้ที่ได้รับทางประสาทสัมผัส ปัญหาที่เกิดขึ้นเมื่อมีการอ้างความรู้อื่น ๆ ที่ไม่อยู่ในขอบข่ายนี้ก็คือ ประสาทสัมผัสเป็นทางเดียวที่มนุษย์จะสามารถได้รับความรู้ หรือว่ามีทางอื่นใดอีกบ้างที่จะให้ความรู้ที่มีความแน่นอนกว่า คำตอบในแง่ของญาณวิทยาตอบปัญหานี้มีอยู่ 5 ทฤษฎี คือ

(1) ประจักษ์นิยม (Empiricism) เน้นประสาทสัมผัสเป็นอันดับหนึ่งของที่มาแห่งความรู้ ส่วนเหตุผลเป็นอันดับรอง หน้าที่ของเหตุผลในตรรกะของประจักษ์นิยม ส่วนมากนั้นเป็นเพียงตัวเชื่อมประสบการณ์เข้าด้วยกัน เหตุผลไร้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสยอมไม่มีทางที่จะให้ความรู้ใด ๆ ได้ นักวิทยาศาสตร์และนักปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ก็จัดอยู่ในกลุ่มประจักษ์นิยมนี้ ประจักษ์นิยมอาจยอมรับหรือไม่ยอมรับความรู้บางอย่างที่มีการรับรองจากหลักฐานที่น่าเชื่อถือ (Authority) ก็ได้ แต่ประจักษ์นิยมที่แท้จะไม่ยอมรับความรู้ที่มีการรับรองจากหลักฐานที่น่าเชื่อถืออื่นนอกจากจะเป็นหลักฐานที่ได้จากวิธีการทางวิทยาศาสตร์

¹ J. Donald Buttler, op.cit., p. 23.

² เรื่องเดียวกัน.

(2) เหตุผลนิยม (Rationalism) ทฤษฎีนี้เน้นเหตุผลเป็นอันดับหนึ่งของที่มาแห่งความรู้ แต่ก็มีใ้หมายความว่าจะตัดความรู้ที่ไ้รับทางประสาทสัมผัสโดยสิ้นเชิง เหตุผลนิยมมีหลักว่า แม้ประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสจะไ้ให้ตฤติบแก่ความรู้ก็ตาม แต่ก็เป็นเพียงเล็กน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับเหตุผลที่ทำหน้าที่ในการตีความหมาย, เชื่อมโยง, และทำผลของประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสเหล่านั้นไ้เป็นเอกภาพและมีความหมายขึ้นมาตรงกันข้ามกับประจักษ์นิยม เหตุผลนิยมที่แท้จริงจะไม่รับรองหลักฐานที่นำเชื่อถืออื่นใดนอกจากเหตุผล แต่ก็มีอยู่บ้างที่นักเหตุผลนิยมไ้ผสมผสานเหตุผลกับหลักฐานที่นำเชื่อเข้าด้วยกัน เป็นที่นำสังเกตว่านักเหตุผลนิยมเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นนักศาสนา แม้จะมีการอ้างเหตุผลอย่างอื่นสนับสนุนความเชื่อของตนแล้วก็ตาม แต่ก็ยังอ้างคัมภีร์หรือองค์การศาสนาหรือบุคคลที่นำเชื่อถือมารับรองไว้อีกด้วย เพื่อให้มีน้ำหนักน่าเชื่อเพิ่มขึ้น¹

(3) สหชญาณนิยม (Intuitionism) ความจริงที่รู้โดยสหชญาณเป็นการหยั่งรู้ของจิตหรือการเห็นแจ้งของจิต (insight) การรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยประสาทสัมผัสเป็นการรู้ภายนอก แต่การรู้แบบนี้เป็นการหยั่งรู้เข้าไปในภายในสิ่งนั้น ทำให้เกิดการรู้สิ่งนั้นทั้งหมด

¹ ตัวอย่างเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดู Hugo Grotius, The Truth of Christian Religion, หนังสือเรื่องนี้แบ่งเป็น 6 เล่ม เล่มที่ 1 แสดงเหตุผลว่าพระเจ้าเป็นผู้สมบูรณ์ทุกอย่าง ทรงเป็นการกเหตุของสิ่งทั้งปวงและเป็นผู้ปกครองจักรวาล เล่มที่ 2 แสดงเหตุผลสนับสนุนมติว่าคริสตศาสนาเป็นศาสนาที่แท้จริง และประเสริฐกว่าศาสนาอื่น เล่มที่ 3 วิจารณ์หลักฐานที่นำเชื่อถือของคัมภีร์ พันธสัญญาเกาและพันธสัญญาใหม่ ส่วนเล่มที่ 4-5-6 เปรียบเทียบคริสต์ศาสนากับศาสนาอื่น ๆ เพื่อแสดงว่าคริสต์ศาสนาเป็นศาสนาที่แท้จริงศาสนาเดียว และเป็นศาสนาที่มนุษย์จะต้องยอมรับ ถ้าหากว่าเขาหวังจะบรรลุความสุขหลังจากชาตินี้ ความย่อของหนังสือทั้ง 6 เล่มนี้ ดู Frank N. Magill, Masterpieces of Christian Literature, pp. 432-436.

การอ้างการรู้แบบนี้ปรากฏเด่นชัดอยู่ในศาสนาและศิลปะ ราชกฤษณ์ กล่าวว่า สัจจะของชีวิตบางแง่ไม่เป็นที่เปิดเผยแก่ปัญญา แต่จะเปิดเผยให้ทราบโดยสหชญาณ¹ สัจจะที่ยิ่งใหญ่ไม่ใช่รู้ได้โดยการพิสูจน์ แต่เป็นการรู้โดยเห็นแจ้ง² ความจริงสูงสุดของศาสนาหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ประสบการณ์ทางศาสนา (Religious Experience) ตามไวยาหารของราชกฤษณ์ ล้วนแต่มีสหชญาณเป็นพื้นฐานทั้งสิ้น³

(4) ประกาศิตนิยม (Authoritarianism) เป็นการมอบความไว้วางใจให้แก่หลักฐานที่นาเชื่อถือ ซึ่งอาจจะเป็นบุคคลที่เชื่อว่ามีประสบการณ์ องค์การศาสนา หรือ คัมภีร์ศาสนา คาคินัล นิวแมน (Cardinal Newman)⁴ ประกาศกคนสำคัญของ

¹ Bassant Kumar Lal, Contemporary Indian Philosophy, p. 297.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 298.

³ S. Radhakrisnan, An Idealist View of Life, p. 161

"Creativity in cognitive, aesthetic, ethical or religious activity springs from thought which is intuitive".

⁴ Frank N. Magill, Masterpieces of Catholic Literature, ความย่อว่าควย A Grammar of Assent by John Henry Cardinal Newman pp.678-682. มีนักเขียนบางท่านไม่เห็นด้วยกับประกาศิตนิยม ได้วิจารณ์ว่า "การทำตามประกาศิตนิยมก็คือการมีศรัทธาไม่ใช่มีปรัชญา การมีศรัทธาอาจมีคุณค่าในตัวเอง แต่จะไม่ทำให้ก้าวขึ้นสู่ระดับเหตุผล ซึ่งถ้าปราศจากเหตุผลแล้ว ก็ไม่อาจมีปรัชญาได้" ดู S. Chatterjee, The Problem of Philosophy, p. 49. ถ้าพิจารณาความคิดของคาคินัล นิวแมน แล้วจะเห็นว่า เป็นข้อวิจารณ์ที่ไม่ตรงนัก เพราะคาคินัล นิวแมนเห็นว่า ศรัทธาแบบนี้ก็มีเหตุผลเหมือนกัน แต่เป็นคนละอย่าง.

ประกาศิตินิยมเห็นว่าหลักฐานที่น่าเชื่อถือและความมอบความไว้วางใจคือพระเจ้า เราจะถึงพระองค์ได้โดยศรัทธา ไม่ใช่เหตุผล เขาได้ให้เหตุผลว่า เหตุผลเข้าถึงความจริงด้วยการคิดไปตามเงื่อนไขของประโยคอ้างเอก (premise) ขรรษาคติของเหตุผลจึงจำกัดตัวเอง แต่ก็มีได้หมายความว่า การเข้าถึงความจริงด้วยศรัทธาจะไม่มีเหตุผล ศรัทธาในพระเจ้าต้องมีพื้นฐานทางเหตุผล แต่ไม่ให้เหตุผลที่มีกฎเกณฑ์อย่างเหตุผลนิยมใช้กันอยู่ ลักษณะสำคัญของเหตุผลนี้คือ ความน่าเป็นไปได้ (Probability) มีหลักฐานอ้างอิงจากประสบการณ์เกี่ยวกับความจริง

(5) วิวรณ์ (Revelation) ความรู้ทางศาสนาเทวนิยมถูกอ้างว่ามีบ่อเกิดมาจากวิวรณ์นี้ ประสบการณ์ที่เกิดจากวิวรณ์นี้เป็นพื้นฐานของประกาศิตินิยมอีกด้วยเหมือนกัน แต่วิวรณ์ที่เกาะอยู่กับประสบการณ์แบบนี้ส่วนใหญ่เป็นวิวรณ์ในอดีต ลักษณะแบบนี้ปรากฏอยู่ในกลุ่มศาสนิกชนฝ่ายคาทอลิก ส่วนศาสนิกชนกลุ่มโปรแตสแตนต์ไม่ยอมรับวิวรณ์แบบนี้ วิวรณ์สำหรับพวกเขาต้องเป็นที่มาของความรู้ในปัจจุบันเหมือนกับประสาทสัมผัส, เหตุผล และสหชญาณ คัมภีร์องค์การของศาสนาและพระไครสต์ เป็นสื่อของความรู้แบบวิวรณ์ แต่ละอย่างจึงเป็นสื่อที่ทำให้เกิดวิวรณ์ได้ในปัจจุบันและเชื่อมโยงกันได้กับเหตุการณ์ในอดีต

ค. ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งของญาณวิทยา คือ การได้รับความรู้ในกระบวนการนั้น เราได้รับโดยตรงหรือโดยอ้อม ปัญหานี้มีอยู่ว่า เราได้รับความรู้โดยตรงจริงหรือไม่ ปรากฏว่ามีคำตอบทั้งยอมรับและปฏิเสธ ความแตกต่างของคำตอบนี้ขึ้นอยู่กับกรอบอธิบายธรรมชาติของการรับรู้ทางประสาทสัมผัสที่สัมพันธ์กับโลกแตกต่างกัน ความที่เรารับรู้กับความแท้จริงของวัตถุโลกที่ก่อให้เกิดความรู้แก่เรา เป็นอย่างเดียวกันหรือไม่ หรือว่าเรารับรู้โดยผ่านตัวกลาง (sense-data) ความรู้ที่เราได้รับจึงเปลี่ยนไป

ทฤษฎีที่เกิดจากการตอบปัญหานี้ 2 ทฤษฎี คือ (1) เอกนิยมญาณวิทยา (Epistemological Monism) (2) ทวินิยมญาณวิทยา (Epistemological Dualism)

นักปรัชญาผู้ป้องกันทฤษฎีแรกคือ เบอร์กเลย์, เพอร์รี, และแอร์, นักปรัชญาผู้ป้องกันทฤษฎีหลังคือ เคการ์ตส์, ลอค และชันทายานา ¹

4.2 ญาณวิทยาของพุทธปรัชญา

ญาณวิทยา มีความสำคัญอยู่ในปรัชญาตะวันตก โดยเฉพาะปรัชญายุคใหม่ของ ลอค ฮูม และคานท์ คานท์มีความเห็นว่า ถ้าหากว่าไม่มีการตรวจสอบด้วยวิธีวิจารณ์เกี่ยวกับธาตุทาง ๆ บอเกิด และขอบข่ายของความรู้เสียก่อนแล้ว เราก็ไม่ควรจะถกปัญหาเมตาฟิสิกส์ ด้วยเหตุนี้ คานท์จึงถือว่า ปรัชญาในอดีตเป็นปรัชญาในจารีต (dogmatic) ตรงกันข้ามกับปรัชญาของตนซึ่งเป็นปรัชญาวิจารณ์

ตรงกันข้าม ปรัชญาอินเดียทุกระบบถือว่าญาณวิทยาเป็นสาระส่วนหนึ่งของปรัชญา มาตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งปัจจุบัน เหตุผลเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็คือ ทุกระบบของปรัชญาอินเดีย เห็นว่า อวิชา หรือความรู้ไม่แจ้ง เป็นมูลรากของทุกข์ นักคิดของอินเดียจึงมุ่งค้นหาวิธีการรู้และกระบวนการรู้ที่แท้จริง เพื่อจะได้พบความจริงและสามารถเอาชนะความทุกข์หรือลดความทุกข์ของชีวิตให้น้อยลงได้ และก็ด้วยเหตุผลอย่างนี้เองที่ท่านวาทสยายนะได้กล่าวไว้ในงานรจนารรถถาสูตรแรกของท่านโคตมะแห่งลัทธินิยายะว่า การศึกษาประมาณ (บอเกิดของความรู้) เป็นสิ่งจำเป็น เพราะโดยอาศัยประมาณเราสามารถทราบความจริงได้อย่างเหมาะสมและดำเนินชีวิตเพื่อบรรลุดุจหมายที่ปรารถนาและเลี้ยงทุกข์ได้ ²

¹ Lewis White Beck & Robert L. Holmes, Philosophic Inquiry, p. 73.

² Ganganath Jha, Gautama's Nyayasutras with Vatsyayana-Bhasaya, p. 1.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ญาณวิทยาของปรัชญาอินเดียนั้นมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับภววิทยา (Ontology) และทั้งสองนี้ก็ยังมีความสัมพันธ์กับจริยศาสตร์อีกด้วย ในปรัชญาอินเดียทุกระบบนั้นล้วนถือว่า ความรู้และความสมบูรณ์ทางจริยะ มีความจำเป็นต่อกันและกัน บางครั้งก็ถือว่าความรู้เป็นอุปกรณ์ที่จะนำไปสู่ชีวิตที่ดี บางครั้งก็ถือว่าความบริสุทธิ์ทางจริยะมีความจำเป็นสำหรับความรู้ที่สมบูรณ์ ขอสรุปจากข้อสังเกตดังกล่าวนี้ก็คือในทรรศนะของปรัชญาอินเดีย ความรู้ และจริยะ เป็นสองด้านของความสมบูรณ์ที่แยกกันไม่ได้

พุทธปรัชญาเป็นระบบหนึ่งของปรัชญาอินเดีย แนวโน้มทั่วไปของญาณวิทยาก็เป็นทำนองเดียวกันนี้ พุทธปรัชญาเน้นความรู้ที่ถูกต้องว่าทำลายอวิชชามารากของความทุกข์ได้ และเป็นเหตุให้ความดีเกิดขึ้นได้¹ ทรรศนะเช่นนี้ก็ตรงกับแนวคิดที่เน้นอยู่ในปรัชญาอุปนิษัทที่เรียกว่า ฆยานมรรค (The path of knowledge) แม่ว่าจุดหมายที่บรรลุและข้อกำหนดวิธีการรู้ของปรัชญาทั้งสองจะแตกต่างกันก็ตาม²

¹ ส.ม. 19/43/13/ มีพุทธภาษิตว่า "ข้อที่ภิกษุจักทำลายอวิชชา ยังอวิชชาให้ เกิด ทำให้แจ้งนิพพาน ด้วยมรรคภาวนาที่พึงไว้ชอบ นี่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ นั่นเป็นเพราะเหตุใด ? ก็เพราะตั้งปฏิญญาไว้ชอบแล้ว", องุ ติก. 20/182/40 มีพุทธภาษิตว่า "เราไม่เห็นธรรมแม้สักอย่าง ซึ่งจะเป็เหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นไปเพื่อเพิ่มความเพิ่มพูนไพบูลย์ เหมือนอย่างสัมมาทิฐินี้เลย".

² ปรัชญาอุปนิษัท มีจุดหมายคือการรู้แจ้งอาตมัน กระบวนการรู้จะเกิดขึ้นด้วยข้อปฏิบัติ 3 ประการ คือ ศูรณะ, มนนะ และนิชิชยาสนะ ประการแรกได้แก่การศึกษากับครู ประการที่ 2 ได้แก่การไตร่ตรองสิ่งที่ได้ศึกษามา ประการที่ 3 ได้แก่ สมาธิ เป็นวิธีที่จะทำให้เห็นอาตมันที่แท้จริง (Hiriyanna, Outline of Indian Philosophy p. 77) ส่วนพุทธปรัชญามีจุดหมายกำจัดอวิชชา การกำจัดอวิชชาจะเกิดขึ้นโดยข้อปฏิบัติ 3 ประการ คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา เมื่อเทียบกัน ข้อปฏิบัติ 2 ประการต้นของปรัชญาอุปนิษัทเป็นเพียงการเริ่มต้นที่เรียกปริยติ ข้อปฏิบัติประการที่ 3 ได้แก่สมาธิ เป็นขั้นปฏิบัติของพุทธปรัชญา ซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานของปัญญาขั้นสูง กำจัดอวิชชาได้สิ้นเชิง.

4.2.1 นิรุกตศาสตร์ของความรู

คำที่แสดงความหมายของความรูที่ใช้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา มีความหมายลึกซึ้งในรูปของศัพท์หลายแง่หลายมุม ทำให้เห็นธรรมชาติและลักษณะแท้ของความรูได้ชัดเจนเพิ่มขึ้นอีก การอธิบายพุทธปรัชญาหรือปรัชญาตะวันออกนั้น ถ้าหากไม่เข้าถึงความหมายที่แท้จริงของศัพท์บาลีสันสกฤตแล้ว ก็ดูเหมือนว่าความเข้าใจของเราอาจไม่สมบูรณ์เต็มที่ ทั้งนี้ เพราะพาหนะของความคิดของปรัชญาตะวันออกมีความพิศดารอยู่ในรูปของศัพท์ ซึ่งมีลักษณะพิเศษประกอบด้วยรากศัพท์และอุปสรรคปัจจัย การที่ได้พยายามรวบรวมศัพท์ต่าง ๆ มาแสดงไว้ในเรื่องของกายและจิต (v. supra p. 42, 71) ก็เนื่องด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ และนี่ก็คือเหตุผลที่ว่าทำไมจึงไม่อาจจะเว้นการพิจารณาศัพท์ในเรื่องของญาณวิทยา

ในอภิธานปิฎกปิฎกไครวรรณศัพท์ที่ใช้เกี่ยวกับความรูไว้ รวมกันมี 22 ศัพท์¹ คือ ชี (ปัญญาทรงไว้ซึ่งประโยชน์), ปัญญา (ความรูทั่ว), พุทธิ (ปัญญาเครื่องรู), เมธา (ปัญญาเครื่องกำจัด), มติ (ความคิด, ความเห็น), มุติ (ความเข้าใจ), ภูริ (ปัญญากว้างขวาง), มันทา (ความรูในคัมภีร์), ปัญฺญาเน ความหมายเหมือนคำว่าปัญญา แต่รูปศัพท์แตกต่างกัน, ญาณะ คำนี้รวมกับคำทัสสนะ หมายถึงการรูไตรลักษณะหรือความรูที่เกิดรากสมาธิ เช่น ทิพพจักขุ, วิชชา (หมายถึงความรู 3 ประเภท คือ 1. พระเวท, 2. สิปปะหรือศิลปศาสตร์ 3. ความรูที่เกิดจากสมาธิ และความรูแบบพุทธิ), โยนิ (ความรูเกิดจากการเข้าถึงสาเหตุ มักใช้ร่วมกับมนสิการ เป็น โยนิโส-มนสิการ ได้แก่การเข้าใจสาเหตุ, ปฏิภาณ (ความแตกฉาน), วิปัสสนา (ปัญญาเห็นไตรลักษณ์), สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นถูกต้อง), วิมังสา (ปัญญาเลือกเฟ้น), สัมปชัญญะ (ความรอบคอบ), เนปกะ (ปัญญารักษาตน), เวทนา (การรูอารมณ์), ตักกะ วิตุก และสังกัปปะ (ทั้ง 3 มีอรรถเหมือนกัน คือ ความคิด), อนึ่ง ในคัมภีร์วิสุททธิมรรค

¹ นาคประทีป, เรื่องเดิม, หน้า 24, คาถาที่ 152-154.

ท่านพุทธโฆษาจารย์ได้นิยามความรู้ที่เรียกว่า ปัญญาไว้ว่า "วิปัสสนาญาณอันสัมปยุต (ประกอบ) ด้วยกุศลจิตเป็นปัญญา" ¹ และได้แยกความหมายให้เห็นความที่แตกต่างจากความหมายของความรู้ที่เกิดจากสัญญาและวิญญาณาว่า สัญญา เหมือนทารกไร้เดียงสา เห็นกองกหาปณะ (เหรียญเงิน) ก็รู้แก่ความแปลก ยาว สั้น สีเหลืองม กลม วิญญาณ เหมือนชาวบ้านรู้ว่า เป็นอะไร ใช้สอยอย่างไร ปัญญา เหมือนเหรียญกษาปณ์ มีความสามารถแยกแยะว่า เหรียญใดแท้หรือปลอมอย่างไร ²

4.2.2 ลักษณะและธรรมชาติของความรู้

จากความหมายของศัพท์เกี่ยวกับความรู้ที่ใช้กันอยู่ ดังกล่าวข้างต้นนี้ เราพอจะระบุลักษณะความที่เห็นวานาจะเป็นไปได้ของพุทธปรัชญา 5 ดังนี้

1. ความรู้ที่มีลักษณะเป็นความรู้สึก คือ perception เป็นความรู้ที่อาศัยประสาทสัมผัส เวทนา สัญญา วิญญาณ เป็นความรู้ที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้
2. ความรู้ที่มีลักษณะเป็นวิชา เช่น การทรงจำคัมภีร์ ความชำชองในศิลปวิทยาการ เช่น มนต์คา
3. ความรู้ที่มีลักษณะเป็นความคิดเห็น การไตร่ตรอง เช่น โยนิโสมนสิการ เป็นต้น
4. ความรู้ที่มีลักษณะเป็นความรอบคอบ รอบรู้ กว้างขวาง ที่เรียกว่าปัญญาสัมปรัญญะ เป็นต้น
5. ความรู้ที่มีลักษณะเป็นญาณะ คือความรู้ชั้นสูง เช่น วิปัสสนา และสัมมาทิฐิ

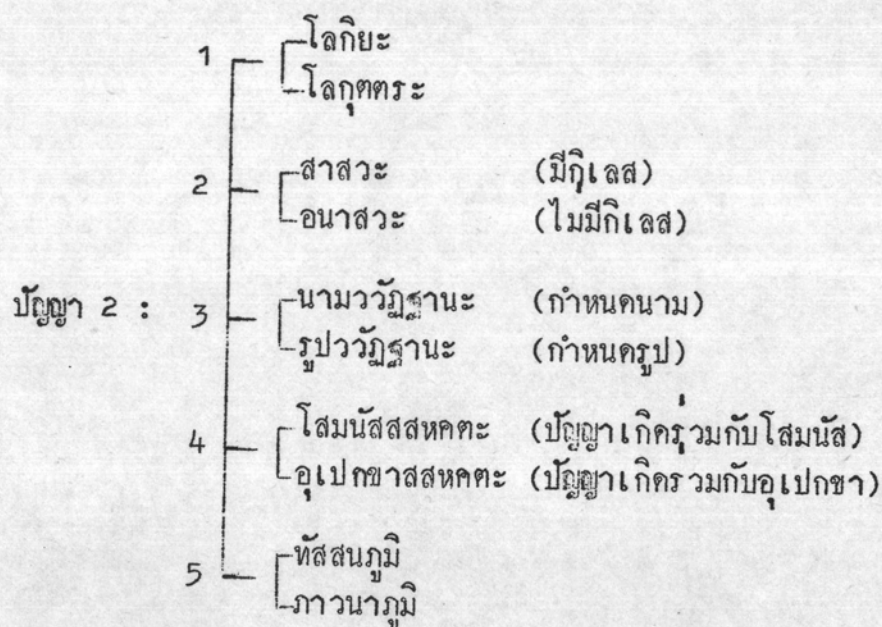
¹ วิสุทธิมรรค, เรื่องเคิม, ภาค 3 ตอน 1, หน้า 2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 52.

ลักษณะของความรู้ทั้งหมดนี้ จะเป็นเช่นใดก็ตามน่าจะมีธรรมชาติตรงกันคือ
ส่องสว่าง ทำให้รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร เพราะฉะนั้นจึงมีเปรียบเทียบเหมือนดวงประทีป ¹

4.2.3 การจัดประเภทของความรู้

ลักษณะของความรู้ตามที่วิเคราะห์ได้มาจากแนวทฤษฎีศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น
น่าจะจัดประเภทออกได้อย่างกว้าง ๆ ได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) โลกียะ (Normal)
2) โลกุตตระ (Paranormal) คือ 1-4 จัดอยู่ในประเภทโลกียะ และ 5 จัดอยู่ใน
ประเภทโลกุตตระ การจัดประเภทอย่างกว้างแบบนี้ปรากฏว่าในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็มีการ
แบ่งเช่นนี้เหมือนกัน ² นอกจากนี้ยังมีการแบ่งออกไปอีกเป็นปัญญา 2 ปัญญา 3 และ
ปัญญา 4 ³ ดังนี้

¹ มลिनปัญหา, เรื่องเคิม, หน้า 52.

² วิสุทธิมรรค, เรื่องเคิม, ภาค 3 ตอน 1, หน้า 6.

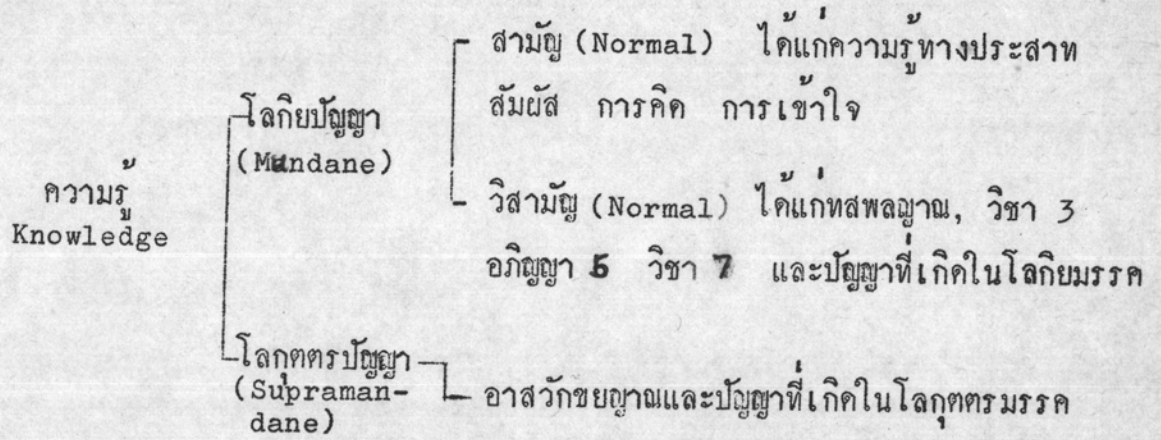
³ เรื่องเดียวกัน.

ปัญหา 3 :	1	- สตามยปัญญา	(ไค้พังมา)
		- จินตามยปัญญา	(คิดเห็น, หรือรู้แจ้งด้วยตน)
		- ภาวนามยปัญญา	(ความรู้ของผูเขาสมาบัติ)
	2	- อายโกศล	(รู้เจริญ)
		- อปรายโกศล	(รู้เสื่อม)
		- อุปรายโกศล	(ฉลาดในอุบาย)

ปัญหา 4 :	1	- ญาณในทฤษั	ญาณในอริยสัจ มี 4 กล่าวตาม การจักประเภทของวิสุทธิมรรค ถาทากกล่าวตามธรรมจักกัปวัตตน สูตร มี 12 ¹
		- ญาณในสมถัย	
		- ญาณในนิโรธ	
		- ญาณในมรรค	
	2	- อรรถปฏิสัมพันธ์	(ความรู้ในอรรถ)
		- ชัมมปฏิสัมพันธ์	(ความรู้ในธรรม)
		- นิริติปฏิสัมพันธ์	(ภาษาดี ภาษาถูกตอง)
		- ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์	(ในวิสุทธิมรรคอธิบายว่า ความรู้ ในความรู้ น่าจะหมายถึงความ ชำของเลือกุไซไคตามประสงค ไคทันที แต่ที่สอนกันมาว่า ไคแก เซา หรือไหวพริบ)

การจักประเภทปัญญาต่าง ๆ ที่แสดงไว้เป็นแผนภูมิต่างกันนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นภาวะอันจำกัดของความรู้แล้ว บางประเภทน่าจะมีประโยชน์ในการประกอบการพิจารณาปัญหาเรื่อง หลักสูตร วิธีการศึกษา และจริยศาสตร์การศึกษา จึงขอยกมาพิจารณาเฉพาะปัญหา 2 คือ โลกียปัญญา (Mandane) และโลกุตตรปัญญา (Supramundane) และเพื่อสะดวกแก่การพิจารณาต่อไป ในที่นี้จะขอแบ่งโลกียปัญญาเป็น 2 คือ สามัญ (Normal) และวิสามัญ (Paranormal) หากจะแสดงโดยแผนภูมิก็จะเป็นดังนี้

¹ ธรรมจักรกัปวัตตนสูตร วิ.มหา. 4/16/20.

4.2.4 ภาวะจำกัดของความรู้

หากจะถือตามแนวปัญหาและขอบข่ายของความรู้แนวปรัชญาตะวันตก (v. supra p. 37&38) เป็นเครื่องเทียบเคียง แล้วพิจารณาวิเคราะห์ตามมติของพุทธปรัชญา เราจะพบว่า พระพุทธเจ้าก็ทรงยอมรับว่าความรู้ของมนุษย์ หรือแม้กระทั่งพระองค์เอง ก็มีภาวะจำกัด ความหมายของคำว่าสัตปัญญาของพระพุทธเจ้า ก็มีขอบข่ายอยู่ในวงของ

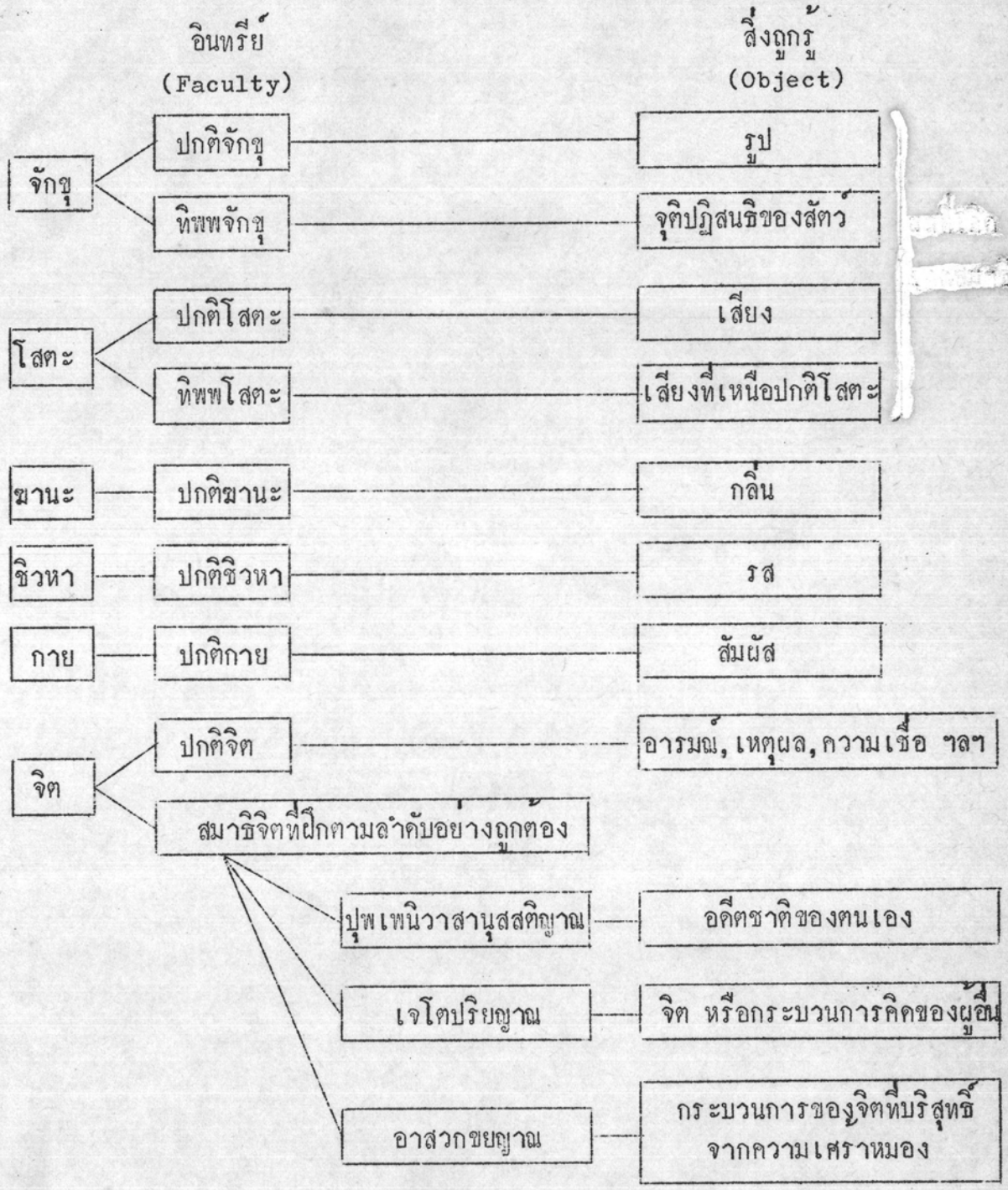
ทสพลญาณ, วิชชา 3, อภิญญา 6, หรือวิชชา 8¹ และความหมายของคำว่า โลกวิทู ก็คือการรู้อันใดอันใดแก่ร่างกายที่มีใจครองหรือชีวิตนี้เอง ในทุกแง่ทุกมุมที่เกี่ยวกับการกำจัดทุกข์² ความรู้ของพระพุทธเจ้าอยู่ภายในขอบข่ายดังกล่าวนี้ ความรู้สุดท้ายคือ

¹ ทสพลญาณ คือ 1. ฐานาฐานญาณ (ญาณกำหนดครุฐานะมีใช้ฐานะ), 2. วิปากญาณ (ญาณกำหนดครุผลกรรม), 3. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ (ญาณกำหนดครุทางไปสู่ภูมิทั้งปวง), 4. นานาชาตญาณ (ญาณกำหนดครุชาติทั้งปวง), 5. นานาสมุตติกญาณ (ญาณกำหนดครุอริยาตัยต่าง ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย), 6. อินทริโยปโรปริยัตติญาณ (ญาณกำหนดครุความหยอนและความยิ่งแห่งอินทรีย์ มีศรัทธา ความเพียร สติ สมาธิ ปัญญาของสัตว์ทั้งหลาย), 7. ฌานาภิสังกิลเสสาทิญาณ (ญาณกำหนดครุอาการมีความเศร้าหมองเป็นต้นแห่งธรรมมีฌานเป็นต้น), 8. ปุนเพนิวาसानุสสติญาณ (ญาณระลึกชาติ), 9. จุคฺคปาทญาณ หรือทิพจักขุญาณ (ญาณกำหนดครุความจุติความเกิดของสัตว์ทั้งหลาย) 10. อาสวกุชฌญาณ (ญาณที่ทำให้เล็ดให้สิ้นไป), วิชชา 3 คือ ทสพลญาณ ข้อ 8-10 อภิญญา 6 คือ วิชชา 3 และอิทธิวิธีแสดงฤทธิ์ได้, ทิพโสศ (หูทิพย์) และทิพจักขุ (ตาทิพย์) วิชชา 8 คือ อภิญญา 6 และวิปัสสนาญาณ (ญาณในวิปัสสนา) และมโนยทิ (ฤทธิ์ทางใจ)

² มีพุทธภาษิตในธรรมบทยืนยันมติที่ว่า ทรงรู้อันใดอันใดแก่ร่างกายที่มีใจครองหรือชีวิตนี้เอง "ดูทั้งหลายจงมาดูโลกนี้อันงามตระการคจฺจราชฺรตฺถ ที่พวกคนเขลาหมกอยู่ แต่ไม่รู้หาของไม" (ช.ธ. 25/23/32) ท่านพุทธทาสภิกขุ ใค้อธิบายว่า โลกวิทู หมายถึง (1) ทรงทราบความเป็นไปของสัตว์, (2) ทรงทราบวิปริณามธรรมของโลก, (3) ทรงทราบความที่สัตว์ทุกจำพวกต่างมีทุกข์ประจำชั้นของตนเสมอกันหมด, (4) ทรงทราบกามโดยเป็นสภาพเผาลนและผูกมัด, (5) ทรงทราบบุคคลและสถานที่เสด็จไปอย่างปรุโปร่ง, (6) ทรงทราบกฎแห่งกรรมที่มีอยู่ประจำโลก, (7) ทรงทราบโลกโดยปรมาตฺถ (คือลึกลง) (พุทธทาสภิกขุ, ตามรอยพระอรหันต์, หน้า 70-74) ในวิสุทธิมรรค อ้างว่าพระพุทธเจ้าทรงทราบว่าโลกหนาเท่าใด ชารนำหนาเท่าใด ตลอดจนทรงทราบดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ฯลฯ น่าจะเป็นการอ้างอิง (ดูวิสุทธิมรรค แปล, ภาค 1 ตอน 2, หน้า 282-289).

อาสวักขยญาณ เป็นความรู้สูงสุดเท่าที่จิตมนุษย์จะพัฒนาถึงได้ และเป็นความรู้ในระดับ
 โลกุตตระ นอกนั้นเป็นความรู้ระดับโลกียะ แต่ก็ได้ถือว่า เป็นความรู้วิสามัญ (Paranomal)
 จะเกิดขึ้นได้เฉพาะบุคคลผู้ปฏิบัติสมาธิอย่างจริงจัง ในสามัญญผลสูตร พระพุทธเจ้าได้
 แสดงผลของสมณะผู้ฝึกตนอย่างจริงจังจะบรรลุวิชา 8 ¹ ความรู้ที่เกิดขึ้นในระดับสามัญ
 เช่นความรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสมีขอบเขตของตามสมรรถภาพในตัวของตนเอง เป็นที่
 น่าสังเกตว่า เมื่อจิตพัฒนาสูงขึ้น ขอบข่ายของความรู้ทางประสาทสัมผัสบางส่วนจะขยาย
 ขอบข่ายมากขึ้นเป็นวิสามัญ เพื่อให้เป็นที่เข้าใจชัดเจนจะขอแสดงคำอธิบายด้วยแผนภูมิ
 ดังนี้

¹ ที.ล. 9/137/90.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ขานะ, ชิวหา, กาย มีภาระจำกัดในตัวของมันเอง ไม่อาจให้พัฒนาเป็นวิสามัญได้

เฉพาะปกติจิตซึ่งมีหน้าที่ของมันโดยเฉพาะ ทางทวาร 6 ขอบข่ายการรับรู้ของมันก็ยังจำกัดและขยายตามองค์ประกอบที่เกิดขึ้นรวม (เจตสิก) ตัวอย่างที่ยืนยันเหตุผลนี้ได้พบว่ามีอยู่ในอังคุตตรนิกาย อวรรณสูตร ¹ พระพุทธเจ้าตรัสว่า นิเวธ (เครื่องกันจิต) 5 ประการ คือ กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) พยาบาท (ความคิณุกิจใจเจ็บ) ถีนมิทชะ (ความหดหู่และเขื่องซึม) อุชฺชัจจกุกุจจะ (ความกระวนกระวายกังวล) วิจิจิฉนา (ความลังเลสงสัย เหล่านี้ทำให้ปัญญาทรพลงไม่รู้จักประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่นหรือทั้งสองฝ่าย และไม่อาจทำให้แจ่มญาณทัศนะอันวิเศษได้ ในขุททกนิกาย อรรถการสูตร ² ทรงตรัสว่า อุกุศลวิตก ³ คือ กามวิตก (ความตรึกในกาม) พยาบาทวิตก (ความตรึกในการผูกใจเจ็บ) และวิหิงสาวิตก (ความตรึกในการเบียดเบียน) ก่อให้เกิดความมีคมน ไม่ทำให้เกิดปัญญาจักขุ และไม่เป็นที่ไปเพื่อนิพพาน

ภาวะจำกัดของความรู้ระดับสามัญที่เกิดขึ้นจากประสาทสัมผัส พุทธปรัชญายอมรับว่า วัตถุมีจริงอยู่ภายนอก และมีตัวเราเป็นผู้นับ แต่ไม่ใช่เป็นอย่างตัวประธานยื่นโรงเหมือนอย่างแนวคิดของตะวันตก ภาวะอันจำกัดของความรู้ระดับสามัญอีกอย่างหนึ่งจะเห็นได้ในเรื่องเกี่ยวกับการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบอวยากตปัญหา ³ มีข้อวิจารณ์ว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็น

¹ อง.ปญจก 22/51/64-65.

² ชุ.อิตี. 25/256/272

³ ในพุทธปรัชญามีปัญหา 14 ข้อ ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ ซึ่งเรียกว่าอวยากต-ปัญหา แบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม คือ

1. โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง หรือทั้งสอง หรือไม่ทั้งสอง (4)

2. โลกมีที่ที่สุด หรือไม่มีที่ที่สุด หรือทั้งสอง หรือไม่ทั้งสอง (4)

3. พระตถาคตมีอยู่หลังนิพพาน หรือไม่มีอยู่หลังนิพพาน หรือทั้งสอง หรือไม่ทั้งสอง (4)

4. ชีวะเป็นอันเดียวกับสรีระ หรือไม่เป็นอันเดียวกับสรีระ (2)

อไถยนิยม (Agnosticism) แต่ปัญหานี้ก็ตกไปเพราะเราไม่อาจยอมรับได้ว่ามีใครทรง
ทราบปัญหา หรือไม่ทรงแตกฉานในลัทธิสมัย เท่าที่พบในที่บางแห่งก็ทรงชี้แจงไว้บ้างเหมือน
กัน เช่น ปัญหาข้อที่ 4 ทรงตรัสไว้ในทีฆนิกาย ชาลยสูตร ¹ ว่า ผู้รู้ความจริงไม่ควรกล่าว
ว่าชีวะเป็นอันเดียวกันหรือต่างกัน และในสังยุตตนิกาย สีลปาสูตร ² ทรงตรัสเปรียบเทียบ
ประคูลายในฝ่ามือกับบนต้นว่า สิ่งที่ทรงรูแต่มีใครทรงนำมาสอนนั้นยังมีอีกมาก ข้อวิจารณ์ที่
น่าจะนำมาพิจารณาอีกประการหนึ่ง คือ พระพุทธเจ้าทรงเป็น วิมตินิยม (Scepticism)
จึงไม่ทรงตอบปัญหาเหล่านั้น วิมตินิยมเป็นท่าทีที่สงสัย ยังไม่มีความแน่ใจ ถ้าเรายืนยัน
ในมติตนว่าพระพุทธเจ้าทรงทราบคำตอบปัญหาเหล่านี้ แต่ที่ทรงไม่ตอบนั้นก็น่าจะเป็น
เพราะว่า การตอบต้องตอบด้วยเหตุผล เหตุผลนั้นมีจุดอ่อนในตัวเอง เมื่อตอบแล้วก็ต้อง
มีการโต้แย้งได้ไม่สิ้นสุด ³ คำตอบที่แน่นอนที่ทรงตรัสไว้เอง คือทรงเห็นว่าเป็นการเสีย
เวลาและไม่เป็นประโยชน์แก่ชีวิต ⁴

¹ ที.สี. 9/259/250-251

² ส.ม. 19/1712/493.

³ คร. ที.อาร์ วี มูรติ วิเคราะห์ว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบอวยากปัญหา
เพราะทรงทราบถึงความขัดแย้งของเหตุผล การไม่ตอบเป็นการแก้ความขัดแย้ง มีสีลาเป็น
ไคโคเลคติก (Dialectic) และนี่เองเป็นจุดพัฒนาการของปรัชญาอนุคารชน นักไคโคเลคติก
(ดู T.R.V. Murti, The Central Philosophy of Buddhism, pp. 36-54).

⁴ ในมัชฌิมนิกาย จุฬมาลุงโกยวาทสูตร กล่าวว่า ผู้ถามปัญหานี้เหมือนบุคคลถูกศร
อาบยาพิษ แล้วมัวแต่ซักถามอยู่ที่นั่นและบุคคลผู้ทำศรก็ตายเปล่า (ม.ม. 13/150/133)
และในสังยุตตนิกาย สีลปาสูตรกล่าวว่า คำสอนของพระพุทธเจ้ามีมาก แต่ที่ไม่ทรงนำมา
สอน เพราะไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความ
หน่าย คลายกำหนด ความดับ ความสงบ ความรุดยิ่ง ความตรัสรู้ และนิพพาน (ส. มหา
สีลปาสูตร 19/1712/493).

4.2.5 บ่อเกิดความรู้ของพุทธปรัชญา

ราชกฤษณ์ได้เขียนไว้ในปรัชญาอินเดียว่า พุทธปรัชญาไม่เหมือนกับวัตถุนิยม คือ ยอมรับการอนุมาน (inference) นอกจากความรู้ทางประจักษ์ (perception) แต่การอนุมานของพุทธปรัชญาแตกต่างจากการอนุมานของปรัชญาอื่นๆ คือพุทธปรัชญาถือว่ามี การเชื่อมตอ (connection) ระหว่างเหตุกับผล ส่วนปรัชญาอื่นๆ ถือว่ามี การเกิดร่วมกันโดย ไม่เปลี่ยนแปลงอีกด้วย ตามมติแรก (พุทธ) เราอ้างเหตุผลได้จากผลไปหาเหตุ ตามมติ หลัง (นैयाยะ) เราอ้างเหตุผลจากผลไปหาเหตุและยังอ้างจากสัญลักษณ์ (signs) ไปหา สิ่งที่มีสัญลักษณ์ (things signified) ได้อีก¹ ปัญหาที่ต้องการในที่นี้ยังไม่ใช้ว่าพุทธ ปรัชญามีทรรศนะเกี่ยวกับบ่อเกิดความรู้แตกต่างจากปรัชญาอื่นอย่างไร แต่เป็นปัญหาที่ว่า พุทธปรัชญายอมรับบ่อเกิดแห่งความรู้อะไรบ้าง เมื่อได้พิจารณาทรรศนะของท่านราชกฤษณ์ และบ่อเกิดความรู้แบบตะวันตก (v. supra p.97) แล้ว ยังไม่มีเหตุผลที่จะให้ตกลงใจ ได้ว่า พุทธปรัชญาจะยอมรับบ่อเกิดใดใดอย่างเต็มที่และบริบูรณ์ตามความหมายของบ่อเกิดนั้นๆ มีข้อที่ควรระลึกไว้อย่างหนึ่งคือ แม้เราจะมองพุทธปรัชญาว่าเป็น ism ใดในแง่มุมต่าง ๆ แต่ก็มีใ้ค้หมายความว่าพุทธปรัชญาจะถูกกักขังอยู่ใน ism ใดโดยเฉพา เช่นเดียวกับเหลี่ยม มุมของเพชรเม็ดหนึ่งที่เจียรในอย่างดี เหลี่ยมหนึ่งมุมหนึ่งก็มีใ้ค้หมายความว่า จะสะท้อน ปรกาศความงามของเพชรเม็ดนั้นทั้งหมด ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ปัญหาต่อไปจึงเป็นการ สมควรที่จะพิจารณากันดูว่า พุทธปรัชญาจะยอมรับ ism ต่าง ๆ เกี่ยวกับบ่อเกิดของความรู้ ได้มากน้อยเพียงใด

1. ประจักษ์นิยม (Empiricism) ปัญหาที่ว่าประจักษ์นิยมเน้นประสาทสัมผัส (perception) นั้น มีแนวโน้มเป็นวัตถุนิยมมาก พุทธปรัชญายอมรับทั้งจิตและวัตถุ วัตถุ ภายนอกมีอยู่จริง แม้จะยอมรับว่าวัตถุภายนอกเป็นสิ่งชตะ (coposite) อย่างไรก็ตาม แต่ในแง่ของความรู้สักสามัญหรือสมมติบัญญัติเราก็ต้องรับรองกัน มิฉะนั้นชีวิตประจำวันก็ไม่

¹ Radhakrisnan, Indian Philosophy, Vol. 1, pp. 462-463.

อาจดำเนินไปได้ ความรู้ทางประสาทสัมผัสในแง่ของพุทธปรัชญามีลักษณะที่เรียกว่า เอกนิมม ญาณวิทยา (v. supra p. 101) คือ ความรู้สึก (sense-data) กับวัตถุเป็นอันเดียวกัน เราว่าวัตถุเรารู้จริง ๆ เป็นความรู้สึกตามสำนักสามัญ ตามหลักพุทธปรัชญาความรู้สึกในแง่ของปฏิจสมุปบาทจะต้องมีองค์ประกอบหลายอย่างจึงจะเกิดความรู้สึกขึ้นได้ (v. infra p. 122) แต่ก็มีใคร่ถกกันว่าวัตถุนั้นมีอะไรหลบอยู่เบื้องหลังที่เราไม่รู้ สิ่งที่เราถูกลบกลายเป็นรู้ตัว แทนของวัตถุ เหมือนทรรศนะของโลก¹ ทรรศนะของพุทธปรัชญาเป็นไปในแง่ปฏิบัติมากกว่า จะมาจัดเสนอมแบบนี้ ดร.ชยาทิลเดเกได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับประจักษ์นิยมไว้ว่า เขาเห็นด้วยกับ ดร.วาคเคอร์ที่เปรียบเทียบพุทธศาสนากับลัทธิเอปิคิวเรียนในแง่ที่ทั้งสองโจมตีความเชื่อที่มงาย (superstitions) และแสวงหาความรู้ธรรมชาติ อันเป็นความรู้ที่เรา อาจจะได้ว่าเป็นวิทยาศาสตร์ โดยถือประสาทสัมผัส (perception), การอนุมาน (inference) และการพิสูจน์ (verification) เป็นพื้นฐาน² ทรรศนะนี้น่าจะเป็นข้อสรุปขอขยายของประจักษ์นิยมที่พุทธปรัชญาสามารถยอมรับได้แล้ว อย่างไรก็ตาม แม้ว่าพุทธปรัชญาจะรับรองประสาทสัมผัสว่ามีความสัมพันธ์กับชีวิตประจำวันในแง่ของความรู้สึกสามัญ แต่ในแง่เกี่ยวกับสิ่งที่รับรู้ตามธรรมชาติที่แท้ของสิ่งที่รับรู้ นั้น พุทธปรัชญาจะแนะนำให้เข้าใจเกี่ยวกับสิ่งที่รับรู้ นั้นใหญ่ถูกต้อง ในคัมภีร์สุตตนิเทศที่ 2 มีกล่าวถึงความรู้ทางผัสสะ 2 ทาง คือ ทัศนารมณ สุตตารมณ ไต่แกสิ่งที่อยู่ด้วยการเห็นและการฟัง แต่ก็มีข้อแนะนำไว้ด้วยว่า "ชีรชนยอมไม่ติดใจในทัศนารมณและสุตตารมณ"³

2. เหตุผลนิยม (Rationalism) ปัญหาว่าพุทธปรัชญามีลักษณะเป็นเหตุผลนิยมตามความหมายที่แท้จริงของเหตุผลนิยมตะวันตกหรือไม่ น่าจะต้องนำมาวิเคราะห์กันอีก มติของนักปราชญ์ส่วนมากเห็นว่าพุทธปรัชญา (ซึ่งหมายถึงพุทธศาสนายุคต้น) เป็น

¹ ความคิดแบบลอค เรียกว่า Representative theory มีพุทธปรัชญาสมัยหลังที่คิดแบบนี้เหมือนกัน คือพุทธศาสนานิกายเสาตรานติกะ นิกายที่ยืนยันความรู้แบบพุทธศาสนายุคต้น คือพุทธศาสนานิกายไวยาณิกะ.

² K.N. Jayatilleke, Early Buddhist theory of Knowledge, p. 464.

³ คัมภีร์สุตตนิเทศที่ 2, ชุ.มหา., 29/64/57.

เหตุผลนิยม แต่ละท่านต่างก็มีเหตุผลและหลักฐานต่างกัน เป็นที่น่าเสียดายที่เราไม่สามารถจะนำมติของท่านเหล่านั้นมาแสดงไว้ในที่นี้ได้อย่างละเอียด เพราะถ้าหากจะทำอย่างนั้นก็จะเป็น คุจเรือวิ่งห่างจากฝั่งออกไปเรื่อย และก็ไม่ใช่ว่าจุดหมายที่แท้จริงของวิทยานิพนธ์นี้ เค้าที่จะทำได้ในที่นี้ก็คือ ทึ่งงให้แคบลงมาโดยพิสูจนให้เห็นพอเป็นสังเขปแต่เพียงว่า พุทธปรัชญาตามความหมายดังกล่าวไม่เป็นเหตุผลนิยมตามความหมายของเทอมปรัชญาตะวันตก

คำว่าเหตุผลนิยมหรือ Rationalism นั้น นักปรัชญาตะวันตกนำมาใช้กันในความหมายตรงกันข้ามกับ ประจักษ์นิยม หรือ Empiricism นิยามของเหตุผลนิยมมีว่า เหตุผลนิยม คือ ทัศนวิทยาซึ่งไม่ใช่ประสาทสัมผัสตัดสินความจริง แต่ใช้ปัญญาและการอนุมาน ปกติมักจะเกี่ยวของกับการพยายามที่จะนำเอาวิธีการทางวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้กับปรัชญา ตัวอย่างเช่น เคการ์ตส์, ไลมบ์นิช และ สปีโนซา¹ นักปรัชญาเหล่านี้ ได้พยายามสร้างระบบเมตาฟิสิกส์ด้วยวิธีอนุมานบนพื้นฐานของประโยคอ้างเอก (premises), มุลบท (axioms) และหลักการต่าง ๆ (principles) ซึ่งเขาคิดว่าเป็นหลักฐานในตัวเอง (Self-evident) หรือเป็นความจริงแบบ *a priori*.

จากข้อความข้างต้นนี้ เราจะเห็นว่าเหตุผลนิยมนี้มีลักษณะเด่น 2 ประการ คือ เป็นการคาดคะเน (Speculation) และ ยอมรับหลักฐานในตัวเอง (Self-evident) ฉะนั้น เมื่อเราได้พิสูจนอย่างใกล้ชิด เราได้พบว่า เหตุผลแบบนี้เองน่าจะเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มหาสีหนาทสูตร² สุนักชัตตลิจฉวีบุตร โคกลาวว่า คำสอนของพระพุทธเจ้า (1) เป็นธรรมที่ประมวลมาด้วยความตรึกที่ไตรตรองด้วยการคนคิด (2) แจ่มแจ้งไคเอง (ความหมาย (1) คือ Speculation ความหมาย (2) คือ Self-evident)³ ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ ทรงยอมรับแต่เพียงคำกล่าวต่อไปว่า ธรรมที่ทรงแสดงเพื่อประโยชน์แก่มุคคไลโค ย่อมเป็นทางสิ้นทุกขแก่มุคกระทำตาม

¹ Runes, the Dictionary of Philosophy. s.v. Rationalism.

² ม.อ. มหาสีหนาทสูตร, 12/160-161/119-110.

³ บาลีใช้คำว่า (1) ตกุกปริยาหตฺ (2) สยมุปฏิภาณ.

ในเกสปุตตสูตร¹ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า มา ตถกเหตุ อายัตถิโตโดยตรรกนาจะทรงหมายถึง "สุทธตักกโก" หรือ "นักเหตุผลบริสุทธิ"² ของนักปรัชญาเหตุผลนิยม เหตุผลนี้ จงตนเองให้เห็นทางความจริงที่รู้จักในชีวิตประจำวันได้มากที่สุด จนอาจเป็นอันตรายแก่จิตใจ ตัวอย่างเกี่ยวกับเรื่องนี้มีอยู่ในจินตสูตร³ ได้เล่าถึงบุรุษคนหนึ่งออกจากเมืองราชคฤห์ไปที่สระโบกขรณี แล้วนั่งขบคิดปัญหาเกี่ยวกับโลกแล้วเกิดมโนภาพคิดเป็นเห็นกองทัพ⁴ เหล่า ไหลเข้าไปสู่กันบัว นี่ก็เป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ว่าทำไมจึงไม่ส่งเสริมให้สนใจเกี่ยวกับอวยากคปัญหา

เหตุผลบริสุทธินี้ แท้จริงก็มีใจว่าจะคิดทั้งหมด ในมัชฌิมนิกาย สันทกสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า "ศาสดาบางคนในโลกเป็นผู้ใช้ความตรึก เป็นผู้ใช้ความพิจารณา ศาสดานั้นจึงแสดงธรรมตามปฏิภาณของตน เทียบเหตุตามความที่ตนตรึก คล้อยตามความที่ตนพิจารณา คุกรสันทกะ ก็เมื่อศาสดาใช้ความตรึก ใช้ความพิจารณาแล้ว ก็ยอมตรึกที่บ้าง ความตรึกชั่วบ้าง เป็นอย่างนั้นบ้าง เป็นอย่างอื่นบ้าง"⁴

อนึ่ง พระพุทธเจ้าน่าจะทรงปฏิเสธเหตุผลในระดับโลกุตระ⁵ ซึ่งต้องใช้ความรู้หรือปัญญาอีกแบบหนึ่งไม่ใช่สุทธตักกะหรือเหตุผลในระดับสามัญ

¹ อัง. ตัก. 20/505/213.

² ในสมุ้งควลีลาสินี กล่าวว่่านักตรรกมี 4 ประเภท คือ อนุสสติโก ชาตีสุสโร ลากิ และสุทธตักกโก ประเภทแรกอาศัยการไต่ถามไต่ฟังมาแล้วคาดคะเน ประเภทที่สองระลึกชาติได้ ประเภทที่ 3 ไต่ถาม ประเภทที่ 4 ใช้สุทธตักกะหรือเหตุผลล้วน (เล่ม 1, หน้า 138-139).

³ จินตสูตร ส.ม.วรรค 19/1725/501.

⁴ สันทกสูตร ม.ม. 13/306/253.

⁵ ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ทรงแสดงว่า "ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามยาก สงบปราณีต จะคาดคะเนเอาไม่ได้" ที.สี่ พรหมชาลสูตร 9/30/33.

แต่ว่าจะมีไคทรงปฏิเสธเหตุผลทั้งหมดในชีวิตประจำวันของบุคคลสามัญ เพราะปรากฏว่า
ในมัชฌิมนิกาย อภินิหารสูตร¹ พระพุทธเจ้าไคทรงแนะนำพรหมณ์และคฤหบดี ให้ใช้เหตุผลใน
การตัดสินใจเลือกความเชื่อและข้อปฏิบัติในชีวิตให้ถูกต้อง

หลักฐานอีกแห่งหนึ่งที่แสดงว่าพระพุทธเจ้ามิได้ปฏิเสธเหตุผลทั้งหมดนั้นมีปรากฏอยู่ใน
ในมัชฌิมนิกาย พาลบัณฑิตสูตร² พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า บัณฑิตที่แท้จริงต้องมีความคิดที่ดี
พูดดี และกระทำดี

ปัญหาที่น่าจะเกิดขึ้นตามมาจากรายละเอียดข้างต้นนี้ คือ การที่พระพุทธเจ้าปฏิเสธ
เหตุผลเช่นนี้ น่าจะเป็นอุปสรรคในการที่จะมาถกเถียงกันในเรื่องพุทธปรัชญา ทั้งนี้เพราะ
ปรัชญานั้นมีเหตุผลเป็นแกน คำตอบปัญหานี้ก็คือ ถ้ายอมรับว่าพระพุทธเจ้ามิได้ทรงปฏิเสธ
เหตุผลไปเสียทุกแง่และในชีวิตประจำวันของเราก็จำเป็นต้องอาศัยเหตุผลเป็นมรรคเหตุผล
เราก็คงจะพบคำตอบว่า พุทธปรัชญาก็ยังคงดำรงฐานะของตนได้ เพราะพุทธปรัชญาอาศัย
เหตุผลที่ขึ้นอยู่กับข้อมูลทางประจักษ์ ทั้งที่เป็นสามัญและวิสามัญ

3. สหชยนิยม (Intuitionism) ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ราชกฤษณ์
ได้พยายามจะถือเอาสหชยนิยมเป็นพื้นฐานสามัญของศาสนาทั่วไป (v. supra 92) แต่เมื่อ
ตรวจสอบเทียบเคียงกันกับเนื้อหาของความรู้ที่เป็นผลของสหชยนิยมอื่น ๆ กับของพุทธปรัชญา
แล้ว ก็ได้พบว่ายังมีความขัดแย้งกัน ซึ่งน่าจะนำมาพิจารณา เราอาจจะยอมรับว่าประสพ-
การณ์ชั้นสูงของพุทธปรัชญากับของปรัชญาอื่น ๆ ยกตัวอย่าง อุปนิษัท เป็นการเห็นความ
จริงตามที่เป็นอย่างหนึ่งซึ่งยากแก่การอธิบายได้ (Mystic Potency)
แต่ก็พบข้อแตกต่าง คือ ของพุทธปรัชญา เกิดจากความเพียรของตนเอง (Self-effort)
ส่วนของปรัชญาอุปนิษัทนั้นเกิดจากการแทรกแซงของพระเจ้า (Atman) หรือ การโปรด
ประทานพรของพระองค์ (Grace) ประสพการณ์ที่ได้รับของปรัชญาทั้งสองนี้ตรงกันอีกอย่าง

¹ ม.ม. 13/105-120/91-104.

² ม.อุป. 14/484/775.

หนึ่งคือ เป็นปัจเจกตะ เหมือนกัน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ประสบการณ์ของพุทธปรัชญามีลักษณะเป็นไปตามกระบวนการแบบธรรมชาติ คือ ต้องมีข้อปฏิบัติทางศีลธรรมแล้วจึงก้าวไปสู่สมาธิเกิดปัญญาถึงความจริงในที่สุด ไม่มีลักษณะเป็นกระบวนการที่มีอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง

สหชยานในความหมายของตะวันตก มักจะอ้างว่าเป็นการหยั่งรู้ ลักษณะนี้ไม่มีลักษณะของเหตุผลเข้าไปแทรก จิตจะทำหน้าที่สัมผัสกับสิ่งที่รู้โดยตรง มติเช่นนี้ก็เป็นที่ยอมรับกันในกลุ่มของนักปรัชญาตะวันออก แต่พุทธปรัชญา มีมติว่าในการเห็นความจริงนั้น ปัญญาจะทำหน้าที่โดยตลอด แต่ไม่ใช่เป็นปัญญาในระดับสามัญ ซึ่งนักปรัชญาสหชยานนิยมปฏิเสธ และการเห็นความจริงอย่างนี้ในทรรศนะของพุทธปรัชญาถือว่ามิได้มีความแตกต่างจากการเห็นทางประจักษ์อย่างที่นักปรัชญาตะวันตกเข้าใจ ¹

4. ประกาศิตนิยม (Authoritarianism) พุทธปรัชญาเป็นอเทวนิยม (Atheism) ย่อมเป็นการถูกต้องหากว่าจะปฏิเสธคำประกาศิตที่อ้างว่ามาจากพระเจ้า แต่ในส่วนที่จะปฏิเสธไม่ยอมรับรองบุคคลที่เชื่อถือได้ หรือหลักฐานทางคัมภีร์นั้น น่าจะไม่ถูกต้องนัก มีการโต้เถียงกันว่า พุทธพจนโน เกสสปุตตสูตร ² ว่า มา ปิฎก สมุปทาเนน อายัตถิโดยอังการ่า และ สมโน โน คุรติ อายัตถิเพราะนับถือว่าท่านสมณนี้เป็นครูของเรา เป็นการปฏิเสธเข้าข่ายประกาศิตนิยมนี้หรือไม่ เรื่องประกาศิตนิยมเป็นเรื่องอาศัยศรัทธาเป็นสำคัญ ถ้าพิจารณาในแง่ที่ว่า พุทธธรรมเป็น สันติวิถีระ คือเป็นสิ่งที่ปฏิบัติจะพึงเห็นเอง แม้พระพุทธเจ้าเองก็ทรงอ้างว่า พระองค์เป็นเพียงผู้บอก (อกุชตาโร ตถาคตา) การปฏิเสธบุคคลและคัมภีร์ที่น่าเชื่อถือก็จะเป็นคำอธิบายพุทธวจนะในเกสสปุตตสูตร ได้อย่างถูกต้อง แต่เมื่อพิจารณาในแง่อื่น ๆ ประกอบ เช่น ความหมายของศรัทธาที่

¹ การเห็นอย่างนี้เป็นการเห็นด้วยปัญญาจักขุ เกิดจากจิต พุทธปรัชญาถือจิตเป็นอายตนะอย่างหนึ่งเรียกมนายตนะ เพราะฉะนั้น จึงไม่ถือว่าแตกต่างจากมังสะจักขุ ในแง่ของความรู้ทางประจักษ์ ตามสำนวนตะวันตกเรียกว่า ESP หรือ Extra Sensory Perception.

² เกสสปุตตสูตร อัง. ติก. 20/505/213.

แท้จริง ก็น่าจะเป็นคำอธิบายที่ดี คำสอนของพุทธปรัชญาที่เป็นระบบ เราจะต้องไม่พบว่า มีการขัดแย้งกัน พุทธพจน์ในเกสปุตตสูตรกับหลักศรัทธาจะต้องลงรอยกัน เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ พุทธปรัชญาก็น่าจะต้องยอมรับหลักฐานที่น่าเชื่อถือดังกล่าว เหตุผลก็คือ ศรัทธานั้น เป็นศรัทธาที่มีเหตุผล (อาการวติ) และมีการเห็นเป็นมูลฐาน (ทัตสนมูลิกา) นั่นคือ เอาศรัทธาเป็นเคามูล เป็นเบื้องต้น แล้วพิจารณาตรวจสอบจากการปฏิบัติต่อไป ¹

5. วิวรณ์ (Revelation) ความหมายของคำว่า วิวรณ์ (Revelation) ก็คือ ศรัทธา ในปรัชญาอินเดีย ใน เกสปุตตสูตร ² ใช้คำว่า อนุสาเวน ซึ่งทรงตรัสว่า อายัตถิโดยฟังกันสืบ ๆ มา คัมภีร์พระเวทเป็นศรัทธา เป็นคัมภีร์ที่มีบ่อเกิดจากพระเจ้า ใน มัชฌิมนิกาย สคาเวสุตตร ³ พระพุทธเจ้าได้ทรงแบ่งสมณะพราหมณ์ออกเป็น 3 พวก คือ 1) พวกยึดถือโดยฟังตามกันมา พวกนี้คือสมณพราหมณ์ที่ยึดถือตามความหมายของวิวรณ์ หรือศรัทธา นั้นเอง 2) พวกนักตรีกตรอง พวกนี้คือ นักเหตุผลนิยม 3) พวกถือว่าความรู้อยู่สูงสุดเกิดจากความรู้อย่าง ESP พระพุทธเจ้าทรงจัดพระองค์ไว้ในกลุ่มที่ 3 ในสกุสูตร ปรากฏว่า สกมานพ มักอ้างวิวรณ์บ่อย ๆ พระพุทธเจ้าตรัสคำหนึ่งว่า การอ้างจากวิวรณ์ที่รวบรวมไว้ ซึ่งผู้อ้างและผู้รวบรวมก็มีไฉนยืนยันว่าได้เห็นแจ้งด้วยปัญญาตน ก็เหมือนแถวคนตาบอด คือ แมคนชั้นตนก็ไม่เห็น แมคนชั้นหลังก็ไม่เห็น ตามหลักฐานนี้ผสมกับมติที่ว่า พุทธปรัชญาเป็นอเทวนิยม พุทธปรัชญาน่าจะมีมติแน่ชัดว่าปฏิเสธวิวรณ์โดยสิ้นเชิง แต่หาได้เป็นดังนั้นไม่ ในสันทกสูตร ⁵ พระพุทธเจ้าตรัสว่า วิวรณ์ หรือ การฟังตามกันมา

¹ แนวคำสอนนี้ ดู วิมังสกสูตร ม. มุ. 12/535-539.

² เกสปุตตสูตร อัง. ติก. 20/505/213.

³ ม.ม. 13/737/576.

⁴ เรื่องเดียวกัน หน้า 523-544.

⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 253.

(อนุสฺสาเวน=ศรัติ) ก็มีดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ในจังกีสสูตร¹ กล่าวว่า ธรรมที่มีวิบากสอง คือ
จริงหรือเท็จ 5 ประการ ไคกล่าวรวมวิภวณ (อนุสฺสวะ) ไว้ด้วย

มติสรุป : บ่อเกิดของความรู้ 5 ประการ เท่าที่ได้วิเคราะห์มาโดยสังเขปนี้ได้
ทำให้เกิดข้อสรุปซึ่งเราไม่สามารถจะจำกัดวงได้ว่า พุทธปรัชญาจะสังกัดอยู่ในบ่อเกิดสาขา
ใด พุทธปรัชญายอมรับทุกอย่าง แต่รับรองแต่ละอย่างได้เพียงบางแง่ บ่อเกิดแต่ละสาขา
ของความรู้ดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า พุทธปรัชญาไม่ยอมรับเลยว่ามีคุณสมบัติ
ทั้งหมดล้วนมีวิบากเป็น 2 (กล่าวตามนัยของสกุสฺสตร) คือ มีทั้งที่ยอมรับได้และยอมรับไม่ได้
มีทั้งดีและเสีย เป็นต้น ในแง่ของปรัชญาการศึกษา บ่อเกิดความรู้เหล่านี้ในแต่ละอย่างนั้น
เราก็ไม่อาจปฏิเสธส่วนที่ดีของมันได้ ส่วนการยอมรับเพื่อนำมาประยุกต์กับการศึกษาภาค
ปฏิบัติ นั้น ก็ขึ้นอยู่กับความเหมาะสม

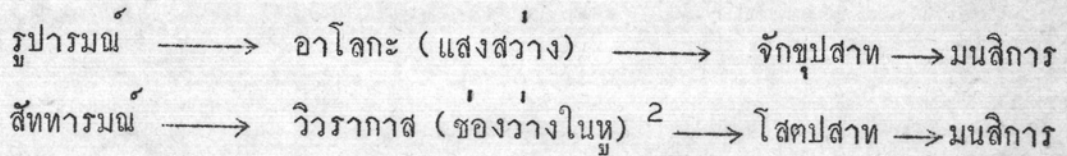
ค. ปัญหาอีกประการหนึ่งของญาณวิทยาในปรัชญาตะวันตก คือ ปัญหาว่าเราได้รับ
ความรู้โดยตรงหรือโดยอ้อม คำตอบปัญหานี้ได้เกิดเป็นทฤษฎีเอกนิยม และ ทวินิยมญาณ
วิทยา ขึ้น (v. supra 101) คำตอบข้อปัญหานี้ในทรรศนะพุทธปรัชญา ได้น่ามากแล้วไว้
บ้างแล้วในหัวข้อว่าด้วยประจักษ์นิยม (v. supra p. 98) ปัญหาที่น่าจะนำมากล่าวเพิ่ม
เติมก็คือ กระบวนการรู้ที่มีอยู่ใน "ระหว่าง" ผู้รู้และสิ่งถูกรู้ พุทธปรัชญายังคงยึดหลัก
ปฏิบัติสมุปมาทในการอธิบายเรื่องนี้ ในที่สุดต้นตอปัญหา เราจะพบว่า พระพุทธเจ้าทรงกล่าว
ความสัมพันธ์ของกระบวนการรู้ไว้เพียง สิ่งถูกรู้ (object) + ประสาทสัมผัส (percep-
tion ทางจักขุ-โสตฯ ฯลฯ) + ความกำหนดหมายหรือมนสิการ (Attention) ความรู้
จึงเกิดขึ้น² ในอภิธรรมปิฎก ได้มีการวิเคราะห์ทวินิยมย่อยผสมส่วนประกอบต่าง ๆ แต่มิได้สนใจ

¹ จังกีสสูตร ม.ม. 13/655/490 ธรรมที่มีวิบากสอง 5 คือ 1) ศรัทธา
ความเชื่อ, 2) รุจิ ความชอบใจ, 3) อนุสฺสวะ การฟังตามกันมา, 4) อากา
รปริวิตกกะ ความตรึกตามอาการ, 5) ทัศนินิฆานขันติ ความเห็นว่า เข้ากันได้กับทัศนียภาพของตน.

² นัย.ม. อุปริ. มหาหัตถิปโทปมฺสฺสตร 12/346/299.

แสดงความเชื่อมโยงองค์ประกอบเข้าด้วยกันเหมือนปกรณฐานฎีกา เช่นอภิธรรมัตถสังคหะ ฉะนั้น ในการอธิบายกระบวนการดังกล่าวนี้ ก็น่าจะได้เลือกนำมากล่าวไว้มาก เพื่อให้ทราบว่า พุทธปรัชญาสนใจเรื่องนี้อย่างใด การตอบปัญหาว่ากระบวนการรู้ที่มีอยู่ในระหว่างบุตรและสิ่ง ถูกรู้ เป็นการรู้โดยตรงนั้นไม่น่าจะมีปัญหาอะไรอีก ประสบการณ์สามัญของเราก็รู้ดีว่าคำตอบนี้น่าพอเพียงแล้ว แต่สำหรับนักคิด ปัญหาที่มีเกิดขึ้นอีกว่า ความเข้มและความไม่เข้ม ของอารมณ์ที่เราได้รับน่าจะมีส่วนในการวัดคึกกรีของความรู้ที่แน่นอนหรือไม่แน่นอน หรือ อีก นัยหนึ่งที่มีความจริงมากจริงน้อยต่างกันได้ และนี่ก็เป็นปัญหาหนึ่งที่อภิธรรมัตถสังคหะได้ตอบไว้ ในเรื่องวิถิจิต ¹

เพื่อเป็นการกล่าวอย่างรวบรัด จะขอสรุปกระบวนการรู้ดังกล่าวลงในแผนภูมิของ กระบวนการทางจิตและโสตะ พอเป็นตัวอย่างดังนี้ :

ความพร้อมมูลขององค์ประกอบต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ จะทำให้ประทับใจได้มากหรือน้อย ในกรณีข้างต้นนี้ ถ้ารูปารมณมีความชัดเจน ตั้งอยู่ไม่ไกลเกินไป หรือ ผ่านไปไม่เร็วนัก มีแสงสว่างพอดี มีจักขุประสาทดี มีความตั้งใจกำหนดดี (มนสิการ) ความประทับใจก็ เกิดมาก (ถ้าใช้จำนวนในอภิธรรมกว่ามีขณะจิตเกิดมาก เป็นอติมหันตารมณ) ³ แม้ หู ได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส ก็มีนัยคล้ายคลึงกัน

¹ ขุนสรพกิจโกศล, เรื่องเดิม, ปริจเฉท. 4, หน้า 5-8.

² น่าจะตีความได้อีกว่า เป็นช่องว่างที่ทำให้เกิดคลื่นเสียงกระทบประสาทได้.

³ วิถิจิตที่ผ่านทางปัญจทวาร คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ถ้ามีขณะจิตเกิดมากเรียก อติมหันตารมณ (Very Great Intensity), ถ้ามีขณะจิตเกิดพอประมาณ เรียก มหันตารมณ (Great Intensity), ถ้ามีขณะจิตเกิดน้อยเรียก ปริตตารมณ (Little Intensity), ถ้ามีขณะจิตเกิดน้อยมาก เรียก อติปริตตารมณ (Very Little Intensity); ส่วนวิถิจิตทางจิตมีอารมณ์ที่เกิดทางจิตแจ่มแจ้งชัดเจนนัยมาก มีขณะจิตมาก เรียก วิภูตารมณ (The Process with a Lucid Object) ถ้ามีอารมณ์ที่เกิดทางจิตแจ่มแจ้งน้อย มีขณะจิตน้อยเรียก อติวิภูตารมณ (The Process with the Obscure Object).

ข้อที่น่าสังเกตุก็คือ พุทธปรัชญาอธิบายกระบวนการรู้ผ่านตัวกลาง (Sense data) และไม่ได้ถือว่า ความรู้จะเปลี่ยนไปไม่ชัดเจนแตกต่างจากสิ่งที่รู้เพราะตัวกลางนี้ แต่ถือว่าสิ่งที่รู้เรารู้จริง ๆ ส่วนความเข้มมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับองค์ประกอบรวมกันทั้งหมด คำอธิบายนี้เป็นเครื่องยืนยันมติเอกนิยมทางญาณวิทยาของพุทธปรัชญาดังกล่าวแล้ว (v. supra p. 101)

4.3 ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาับการศึกษา

นักปรัชญาส่วนมากยอมรับว่า ญาณวิทยามีบทบาทสำคัญอยู่ในวิชาปรัชญา แม้คักกรีแห่งการยอมรับจะแตกต่างกันอยู่บ้าง ปัญหาที่น่าจะเกิดขึ้นในที่นี้ คือ ญาณวิทยามีความสำคัญต่อการศึกษาอย่างไร

ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือ ทฤษฎีการศึกษา และปรัชญาการศึกษาต่างเน้นทฤษฎีญาณวิทยากันอย่างแข็งขัน เพราะฉะนั้น เราจึงเห็นได้ว่าทฤษฎีญาณวิทยาของเหตุผลนิยม, ประจักษ์นิยม, และปฏิบัตินิยม เป็นต้น จึงมีอิทธิพลต่อทฤษฎีการศึกษา, ตลอดจนหลักและการปฏิบัติทางการศึกษา

4.3.1 ความสัมพันธ์ของญาณวิทยากับการศึกษา

ญาณวิทยาเป็นทฤษฎีเกี่ยวกับความรู้, ธรรมชาติ, บ่อเกิดและขอบข่ายของความรู้ และการศึกษาเป็นปฏิบัติการในการใ้รับความรู้ ญาณวิทยาจึงเป็นทฤษฎีเสมือนประทีปส่องทางให้ทราบว่า การแสวงหาความจริง (quest of truth) จะทำได้อย่างไร, อะไรคือความคลาดเคลื่อน (error) ที่เป็นอุปสรรคของความจริง และเมื่อได้วิเคราะห์กระบวนการของการรู้แล้ว เราได้พบว่าจะมีวิธีการปรับปรุงการเรียนการสอนในแง่ใดบ้างจึงจะเหมาะสมกับปรัชญาสาขานั้น ๆ

อนึ่ง ปัญหาต่าง ๆ ในทางการศึกษา เช่น การเรียนรู้ การเข้าใจ และวิธีการเพิ่มพูนทักษะ เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ ล้วนแต่มีพื้นฐานที่ไ้ตกลงเคียงกันมาแล้วในญาณวิทยาทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ญาณวิทยายังมีความสัมพันธ์กับการศึกษาในอีกแง่หนึ่ง คือ ธรรมชาติและจุดมุ่งหมายของการศึกษา โคนัลด์ วันเค็นเบอร์ก ได้วิเคราะห์ว่าญาณวิทยาที่เกี่ยวกับปัญหา

ธรรมชาติและจุดหมายของการศึกษา 3 ประการ คือ

1. วิธีการรู้ (Methodologically) เราจะรู้ได้อย่างไรว่าธรรมชาติของการศึกษาคืออะไร และจุดหมายของการศึกษาคืออะไร
2. ปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรม (Substantively) ประเภทของการรู้หรือความรู้อะไรบ้างที่เราควรจะส่งเสริมในการให้การศึกษา (Schooling)
3. ปัญหาที่เกี่ยวข้อง (Contextually) บทบาทการรู้และบทบาทความรู้ในกระบวนการการศึกษาทั่วไป โดยเฉพาะในแง่ของการศึกษาที่เรียกว่า non-cognitive learnings ¹

4.3.2 ญาณวิทยาของพุทธปรัชญากับการศึกษา

ในหัวข้อว่าด้วยญาณวิทยาของพุทธปรัชญาข้างต้น เราได้กล่าวมาแล้วว่า ญาณวิทยาของอินเดียมีความสัมพันธ์กับภววิทยา และจริยศาสตร์ (v. supra 103) การอธิบายพุทธปรัชญาที่จำเป็นต้องแสดงความสัมพันธ์อื่นไว้ ในส่วนการศึกษานั้น เราจะเห็นว่า นอกจากจะให้ความรู้แก่บุคคลแล้วยังมุ่งหมายที่จะให้เกิดจริยะที่ดีงาม ในการอธิบายญาณวิทยาของพุทธปรัชญาดังกล่าว ก็ได้แสดงทรรศนะต่าง ๆ ที่มีนัยยะถึงความสัมพันธ์กับการศึกษาไว้อย่างแล้ว เช่น การแสวงหาความจริงจะทำได้อย่างไร ความคลาดเคลื่อนเกิดจากอะไร ตลอดจนหนทางหรือจุดที่จะต้องสนใจในการเรียนการสอน เช่น กระบวนการรู้ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ เป็นต้น

ส่วนขอบข่ายของความสัมพันธ์ของญาณวิทยากับการศึกษาอีกแง่หนึ่งตามมติของ โดนัลด์ วันเคนเบอร์ก นั้น เป็นเรื่องที่ยืดยาวและกว้างขวาง ไม่อาจจะนำมาแสดงไว้ในบั้นนี้ได้ จะขอยกไปกล่าวไว้ในบทที่ว่าด้วย "หลักพุทธปรัชญาเกี่ยวกับการศึกษา" ต่อไป.

¹ Donal Vandenberg, Theory of Knowledge and Problems of Education, p.1.